

Relacions entre Aquileia, Venècia i la Mediterrània

PIER CARLO BEGOTTI
Universitat d'Udine

La crida que Jesús va adreçar als seus deixebles, tal com es descriu als últims versicles dels Evangelis sinòptics, era precisa i improrrogable: «Aneu i feu deixebles a tots els pobles; bategeu-los en el nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant» (Mt 28,19); «Aneu per tot el món i prediqueu l'Evangelí a tota criatura» (Mc 16,15); «Així està escrit, Crist patirà i ressuscitarà d'entre els morts el tercer dia, i en el seu nom es predicarà a tots els pobles la conversió i el perdó dels pecats, començant per Jerusalem.» Les missions evangelitzadores van ser immediates, amb la intervenció directa de Déu al costat dels deixebles i dels apòstols, i Marc podia confirmar: «Aleshores se n'anaren i predicaren pertot arreu, i el Senyor col·laborava amb ells i confirmava la Paraula amb els senyals que l'acompanyaven» (Mc 16,20). Els *Fets dels Apòstols*, després, narren la continuació d'aquests esdeveniments, col·locant-los en un context d'obertura intel·lectual, cultural i lingüística, com es llegeix a l'episodi de Pentecosta: «[...] tots foren omplerts de l'Esperit Sant i van començar a parlar en altres llengües, en la forma que l'Esperit els concedia d'expressar-se. [...] Quan es va escampar aquell rumor, es va concentrar la gent i es van quedar desconcertats, ja que cada un els sentia parlar en la seva pròpia llengua» (Ac 2,4 i 6).

L'anunci travessà la Mediterrània sense distincions de confins, llengües, cultures i, a l'època de les missions de Pau de Tars, ja havia arribat a les regions de l'Alt Adriàtic: «Així, des de Jerusalem i en totes les direccions fins a Il·líria, he dut a terme la predicació de l'Evangelí de Crist» (Rm 15,19).

Prop d'Il·líria s'estenien les terres que giraven al voltant de la metròpoli romana d'Aquileia, empori fluvial i lloc de trobada de tràfics, carreteres, pobles, llengües, cultures i religions entre l'Europa central i l'Europa mediterrània. En realitat, a les fonts antigues, de vegades Aquileia i Il·líria són confoses, i passa de trobar-hi que el bisbe d'Aquileia és anomenat «bisbe d'Il·líria», o que el mateix

Pau hauria evangelitzat «fins a Il·líria», és a dir, «fins a Aquileia». Però els estudiosos fan notar que, aviat després d'aquest passatge, Pau afirmava que havia tingut cura de no acostar-se als llocs on altres ja havien difós la paraula de Crist (Rm 15,20-21), així que alguns suposen que haver-se aturat als confins d'Il·líria podria indicar que, més enllà, i en conseqüència a Aquileia, l'Evangelí ja hauria estat anunciat per altres deixebles o per persones pertanyents a d'altres corrents del cristianisme originari.

Moltes pistes, després de tot, mostren com a la regió d'Aquileia el missatge de Crist va ser precoç, arribant directament des d'Orient, en el nom i amb la tradició de Marc. Era un cristianisme estretament connectat amb les elaboracions teològiques de la comunitat d'Alexandria, dipositària, segons el que es creia, de l'anunci de Marc. Ho va testimoniar a l'inici del segle iv Eusebi de Cesarea: «Es diu que Marc, enviat a Egipte, fou el primer a difondre-hi l'Evangelí que ell va escriure i a instituir esglésies a la mateixa Alexandria» (*Història de l'Església*, II, 16, 1). És important assenyalar com aquesta tradició estava ben arrelada en els ambients cristians d'Aquileia, vist que l'any 402 el text original grec de la *Història* d'Eusebi fou traduït per primer cop al llatí per Rufi de Concòrdia. Fortament imbuït de judaisme, el cristianisme d'Aquileia va mantenir algunes tradicions jueves fins a l'alta edat mitjana, per exemple amb la celebració festiva del dissabte en lloc del diumenge; tant, que al món rural va madurar el culte, del tot autònom i original respecte a d'altres àrees, del Sante Sabide, és a dir, del Sant Dissabte (que en friülà es fa per a les dones), reconduït a l'ortodòxia de l'Església en l'àmbit de la devoció mariana o amb la solució de modificar el nom *Sabide* amb *Sabina* o d'altres similars.

La reflexió d'alguns estudiosos —i aquí no es poden oblidar *pre* Guglielmo Biasutti i *pre* Gilberto Pressacco— va encara més enllà i arriba a connectar formes musicals i litúrgiques, ritus populars heterodoxos, mites nocturns i altres amb una llunyana tradició d'origen alexandrí; es tracta de suggeriments no acceptats per tothom, però que posen en relleu encara més l'àmbit mediterrani de la vida espiritual d'Aquileia, on d'altra banda ja havien trobat cabuda els cultes místics orientals. A aquest àmbit afegim segurament un sòlid context de trobades religioses, culturals i lingüístiques, atesa no tan sols la situació geogràfica d'Aquileia, sinó també les circumstàncies del seu desenvolupament i de la seva història. L'origen mateix d'Aquileia, que el mite vol fer una invenció romana, va tenir lloc en realitat en un context de pluralitat: la seva «fundació» el 181 aC fou un moment de trobada, perquè els romans van donar vida a una ciutat que satisfés les seves exigències polítiques i militars en un lloc ja habitat i que ja havia experimentat la presència sobre el territori de més d'una cultura, certament cèltica i vèneta, però potser també genèricament indoeuropea, com ens fa entendre el mateix nom.

Així, segles després, l'èxit del cristianisme fou per a Aquileia l'inici d'una nova era, de respir internacional, projectada entre la Mediterrània i l'Europa central i

oriental, fins i tot durant els segles en què les funcions civils, administratives, econòmiques i polítiques de la ciutat estaven declinant paral·lelament a les de l'Imperi de Roma, dins del qual la metròpoli havia conegut una gran fortuna. Adquirint el títol patriarcal i al capdavant d'una regió que comprenia Venècia i Ístria i que s'estenia des de la Llombardia oriental fins a les actuals Eslovènia i Croàcia, Aquileia va traslladar cap al terreny eclesiàstic el rol de capital d'un vast territori; dins, s'hi trobaven aquells espais de llacuna que sols més tard —des de la segona meitat del segle VI— emprendrien un camí autònom en l'àmbit, per una banda, d'un ducat al principi bizantí i després del tot independent, i, d'altra banda, d'un patriarcat que, amb el nom d'Aquileia o de Nova Aquileia, inicialment tingué seu a Grado i, després, a Venècia.

Ni tan sols Venècia havia nascut del no-res, com Venus de la mar: el mite dels orígens fou usat per a refermar l'originària independència de la ciutat, era la base i el reflex d'un programa ideològic i polític destinat a impedir qualsevol pretensió o reivindicació de part d'autoritats exteriors, ja fos l'Imperi germànic o l'Imperi bizantí. Però, més enllà d'aquesta llegenda, Venècia va néixer i es va desenvolupar gràcies a una trobada en part negativa i en part positiva: no sols la fuga i el momentani refugi a les llacunes dels habitants de les ciutats de la terra ferma de l'àrea d'Aquileia a causa de les incursions gòtiques i hunes, sinó —amb la invasió dels longobards— el transferiment de persones, famílies, béns i organitzacions socials en un lloc ja freqüentat, on era present una forma de civilitat vinculada al gaudi dels recursos, al mar, als tràfics i als comerços, a l'intercanvi, des dels horitzons que sortien del clos de les llacunes i s'obrien a la vastitud de la mar.

De la mateixa manera que la «fundació» romana d'Aquileia va constituir en realitat l'organització municipal i colonial d'un lloc ja assentat, la «fundació» de Venècia per part dels pròfugs fou una organització social i política nova en un lloc ja assentat. Són, ambdós, nous inicis que durant un llarg període marcaran la història d'un territori vast, de la Mediterrània mateixa i d'Europa. Però si, des del punt de vista de les relacions mediterrànies, la història de Venècia és ben coneguda, no ho és la d'Aquileia. Efectivament, amb el nom d'aquesta ciutat va sorgir durant l'edat mitjana central una entitat política, el patriarcat civil, que fou un principat entre els més autònoms dins de l'Imperi medieval, especialment després de la investidura feta per Enric IV, el 3 d'abril de 1077 (i amb perfeccionament alguns mesos després), al patriarca Sigeward. Aquesta institució constituïa de nou el punt de trobada entre el món mediterrani i el món europeu central/oriental, i s'estenia des de les costes altadriàtiques d'Ístria i del Friül fins a les àrees alpines de Cadore, Càrnia, Caríntia i Eslovènia. Fou una realitat internacional, plurilingüe, pluricultural, que comprenia en el seu si parlants d'eslovè, friülà, alemany, croat, italià, ladí, sense comptar les particularitats dialectals, des del vènet al carinti, de l'istriot al resia.

El patriarcat d'Aquileia tenia en la república de Venècia, segons el moment, un aliat o un adversari. Entre les dues entitats hi va haver guerres i aliances, pactes i influències recíproques, fins que —a mitjan segle XIII, quan també la política general del patriarcat s'estava girant cada cop més envers Itàlia més que no pas envers l'Imperi— el Friül fou absorbit definitivament per l'òrbita econòmica veneciana. Després, als anys 1419-1420, la república va conquerir quasi totalment el territori patriarcal, fet que va posar fi a un experiment polític del tot original en la història europea medieval.

En tots aquests esdeveniments van ocórrer fenòmens, estructures de llarg període, moments particulars que van deixar marca i que nosaltres, avui, encara estem capacitats per a llegir? La resposta és certament positiva, i aquí mirarem de posar-ne en evidència alguns trets.

A l'Aquileia romana no li podem assignar un rol important en la penetració d'un tipus de civilització, la romana, vers les regions centrals i orientals d'Europa, sense voler assignar algun tipus de judici, positiu o negatiu, a aquella civilització; una civilització de la qual van emergir sempre traces de les civilitzacions submergides, fossin paraules cèltiques que havien romàs a les llengües desenvolupades a partir del llatí, fossin cultes precedents a la religió politeïsta dels grecs i dels romans, fossin formes de conrear la terra o de comprendre els senyals de la natura i de restituir-los en forma de festes, aniversaris o rituals.

I fou una civilització que, en el moment del col·lapse dels seus referents polítics i institucionals, va trobar noves cultures i n'absorbí en part algunes formes jurídiques, artístiques o lingüístiques. Els mosaics que avui admirem a la basílica d'Aquileia, per exemple, més enllà del simple fet teològic i simbòlic, són interpretables sols si els estudiem juntament amb els d'Egipte, Roma o Tunísia, com els ornaments del temple longobard de Cividale, que mostren afinitat fins i tot amb la llunyana Síria; sense esmentar que Cividale ens restitueix formes artístiques que els longobards van elaborar absorbint-les dels pobles amb els quals havien conviscut a l'Europa septentrional i central, fins al contacte amb els bizantins i els romans. A Aquileia van arribar cultes orientals, religions, cultures i llengües que, malgrat que no van deixar traces antropològiques arribades fins a nosaltres, van ser elements presents a la societat de l'època imperial, que les excavacions arqueològiques ens han restituït en part.

El nom d'Aquileia va tornar a ser important, com hem vist, quan fou associat al fet cristià. Si l'Aquileia romana havia esdevingut la capital d'una vasta regió que, des de la Llombardia, arribava fins als límits d'Hongria, l'Aquileia cristiana va néixer en una dimensió encara més gran. Va néixer, al seu si, un port de l'Occident girat envers l'Orient, va néixer al seu si un lloc mediterrani. Fou un cristianisme que va arribar-hi des d'Alexandria, que va mantenir durant molt de temps el seu lligam amb el judaisme i que probablement va portar a Occident almenys algunes

traces dels corrents gnòstics i de la forma d'entendre la vida i el Més Enllà que havien trobat un punt molt elevat d'elaboració entre els essenis. Era el cristianisme que es tintava de la llegenda de Marc, que pretenia que hauria estat el mateix Marc qui hauria portat el missatge de salvació, enviat per Pere.

Avui és difícil creure que les coses haguessin anat realment així, però alguna cosa de veritat hi ha: l'antiguitat de la presència cristiana, el fortíssim lligam amb Alexandria i les esglésies que es van desenvolupar a Orient, la facilitat de penetració en un ambient, el d'Aquileia (i el de Concòrdia), en el qual militars, mercaders i viatgers arribaven des de tots els punts de l'Imperi i en el qual era activa una comunitat jueva. Encara més: la discordança amb el cristianisme que prenia Roma, l'esperit d'autonomia fins i tot en l'elaboració teològica i litúrgica. Aquileia, amb els seus homes de fe i de doctrina, va irradiar el cristianisme i l'organització eclesiàstica a l'Alt Adriàtic fins al Danubi, i va esdevenir una forja de màrtirs i sants. Bisbes com Cromaci d'Aquileia van ser coneguts i van tenir fortuna editorial durant tota l'edat mitjana: els manuscrits que conserven les seves obres foren copiats als monestirs d'Alemanya i de Catalunya, de França, Itàlia i Anglaterra, al costat dels de Rufi de Concòrdia, ben present a les biblioteques europees medievals. També els sants d'Aquileia van donar vida a cultes fora del territori d'origen: per exemple, a Cromaci se li van erigir esglésies a Sardenya i als sants cançons se'ls van erigir esglésies a Ravenna, sense esmentar que el culte dels sants d'Aquileia per antonomàsia, Hermàgores i Fortunat, és encara viu tant a Venècia com al Tirol, a la Llombardia i a Eslovènia, a Caríntia i al Friül.

La singularitat i l'autonomia de l'Església d'Aquileia, entesa en la seva complexitat d'església local i universal, va esclatar de forma clamorosa en el cisma dels Tres Capítols, que va fer d'Aquileia la capital eclesiàstica d'una vasta província que s'estenia des de la Llombardia fins al Vènet, el Trentí i el Tirol, a Àustria, a Eslovènia i a Croàcia (parlant en termes actuals). Una província que es va constituir en patriarcat i que va donar al bisbe d'Aquileia un títol que, no per casualitat, era utilitzat per les grans seves metropolitanes de l'Orient cristià. Però els esdeveniments dels Tres Capítols —al seu torn, lligats estretament a la presència longobarda a la terra ferma i a la influència encara activa dels bizantins a les llacunes— va separar a mitjan segle VI la història d'Aquileia de la de Venècia, la Venècia lacustre i marítima que s'estava desprenent cada vegada més de la Venècia terrestre.

No és que a Aquileia li hagi mancat l'esperit marítim: sempre havia estat un port, com ho van ser en el seu territori Portogruaro i les ciutats istrianes, i hi va haver nobles, com els de Caporiacco, que a les acaballes del segle XII es van fer armadors per a transportar pelegrins i croats a través de la Mediterrània fins a Terra Santa. Tanmateix aquesta no va ser la vocació d'Aquileia, sinó la de ser un lloc de trobada i de síntesi, quasi un paradigma d'una convivència de pobles, llengües i cultures que encara avui pot constituir una referència ferma per al nostre temps.